

2399
5101

1915 № 708

Մկրտիչ Սիմոնյան Բաղդասարեանց

ВРЕМЯ
ИНСТИТУТА
ВОССТАНОВЛЕНИЯ
Академии Наук
СССР

ՅՈՅԺԷ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ՈՒ
ԲԵԽԷՐ ԱՇՈՒՂԸ

Թ Ի Զ Լ Ի Ս

Ցպարան «ԵՊՈՒՆ» Մուգէյսկի փող., № 8,
1914

1012

2711
6101

01 JAN 2009

19 NOV 2011

Մկրտիչ Միսոնեան Բաղդասարեանց

891.99

7-24

ИНСТИТУТ
ВСТОЧНОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

ՅՈՅԺԷ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ՈՒ

ԲԵԽԷՐ ԱՇՈՒՂԸ

—•—•—

Թ Ի Է Լ Ի Ս

Տպարան «ԷՊՕԽԱ» Մուղեյիսի փող., № 8,

1914

28-02-2013

23700

ՄԻ ԳԱՆԻ ԽՕՍԷ.

Ապրելով հայրենիքից հեռու օտար աշխարհում, քայց նրա կենսատու օդով մնւած, նրա կարկաչիւն աղբիւրների ջրերը խմած, ես, որքան էլ հեռու, սակայն մանկական ու պատենական քաղցր յիշողութիւններով կապւած եմ քեզ հետ, իմ քաղցր հայրենիք:

Մեծ ուսում չունեմ ես և ոչ էլ տաղանդաւոր գրիչ, որ աւելի ազդու կերպով կարողանամ քո գովքն անել, քո կեանքում եղած պատկերները տալ, կամ թէ չէ քո հասարական կեանքում ապրող մի բուն ժողովուրդի դրամաները նկարագրեմ, սակայն մի բանում ես խորապէս համոզւած եմ, որ հայրենիքից հեռու մեր պանդուխտ երիտասարդները եթէ նիւթապէս չեն օգնում իրանց հայրենիքի հաղաւաւոր ցաւերին, գոնէ բարոյապէս նրանք պարզաւոր են նպաստել նրա յառաջադիմութեան գործին: Ես այսպէս եմ հասկանում և զրա համար էլ տալիս եմ իմ յիշողութիւններիս երկրորդ պրակը հայրենիքիս ընթերցող դասին, որ նա աւելի զարգանայ ու յառաջադիմի: Թող ով աւելի է սիրում իր հայրենիքը աւելի մեծ գործերով երևան գայ, իսկ մենք կ'մնանք այս շրջանակում և կաշխատենք ապագայում, էլ աւելի լրիւ գործեր տալ:

Մ. Ս. Ռ.

61081-67

I

Պարսկաստանի դարադադ գաւառի նորաշէն գիւղի արեւելեան կողմում, չորս վերստ հեռաւորութեան վրայ գտնւում է մի պատմական յայտնի և այդ շրջանում բոլորին ծանօթ մի ուխտատեղ, որին անուանում են՝ Եյոյժէ եկեղեցի»:

Այդ եկեղեցին չորս կողմից շրջապատւած է բարձր ծառերով և կարկաչահոս ու պաղ աղբիւրներով: Եկեղեցին գտնւում է մի աննման աւ հրաշալի ձորում, որի նմանը չկայ այդ ամբողջ գաւառում: Եկեղեցու, առաջին 1904 թ. կառուցւած է երկյարկանի մի շինութիւն եկեղոր ուխտաւորների համար, որը կառուցւել է շրջակայ գիւղացիների—Ռուսաստանի զանազան քաղաքներում հանգանակած գումարներով: Պէտք է ասենք, որ այդ շէնքը իր կառուցւածքի գեղեցկութեամբ, շնորհիւ—հմուտ և փորձառու վարպետի ժրաշան ջանքերի՝ թողնում է շատ հաճելի տպաւորութիւն: Վանքի խորանի արեւելեան պատում կայ մի փոքրիկ պաղուհան մոմ

վառելու համար, իսկ սեղանի տակին մի յըղ-
կացած մարմանէ քար, որի վրան մակադրւած
է՝ «Այս է Դամբարանը Սուրբ Գէւորգայ» ի թիւն
Ռ. Ճ. որ է 1100:

Հարադադ գաւառը ունի քսան և ութ գիւղ
որոնք բաժանւած են հինգ շրջանների - Տգմար,
Հասանով, Մէշափարայ, Մնջվան և Քէյվան: Այդ
գիւղերի հասարակութիւնները, որպէս պապենա-
կան սովորութիւն, ամենայն տարի Զատիկական
սուրբ թաթախումից վեց օր անց, ամեն մի
տուն, ամեն մի մարդ իր ուխտած մատաղա-
ցուն վերցնելով, յիշեալ եկեղեցին ուխտ են գնում:

Իսկապէս հրաշալի պատկեր: Գարնան գե-
ղածիծաղ արեգակի հեզ ճառագայթները տա-
րածւած այդ անմահական երկրի չորս կողմը,
բնութիւն է մայցնում թէ ծերի թէ երիտասար-
դի մէջ և ամեն մէկը աշխադում է, որքան
կարելի է, շուտ հասնի այդ պատմական սրբա-
վայրը և իր սրտի գաղտնիքը մըմնջայ նրան:
Ժողովուրդի մի ստւար մասը երկիւղ կրելով,
որ հնարաւորութիւն չի ունենալ միւս օրը եկե-
ղեցու բակում շինած բնակարանում տեղ բռն-
ել, մի օր առաջ է շտապում գնալ: Դուք պէտք
է տեսնէք թէ ինչպէս այդ 28 գիւղի ժողո-
վուրդը, ուրախ-գուարդ վազում են այն քարքա-
րոտ, ծուռ ու մուռ ծառօտ սարերով, ուղիներ-
ով, կարծես նրանց համար ոչ թէ դա մի դժ-

ւարանց վերիւր լինի, այլ՝ մի տափարակ
դաշտ՝ ճանապարհը ուղիղ ու լայնարձակ:

Ահա գալիս է մեծ պասը. գիւղացիները
բաժան-բաժան ազգականներով և բարեկամներով
հաւաքւում են իրենց մեծ նանի կամ ծերունի
պապերի տները—պառ բռնելու, իրենց մաքուր
և անկեղծ սրտերով և այդ պասի ամբողջ երկար
ու ձիգ շաբաթները, նրանք ամենայն օր պէտք
է գնան գիւղական եկեղեցին և շրջակայ մօտիկ
սրբերը աղօթքներ մըմնջալու, որպէս զի նրանք
այդ սրբերը ամեն մէկի սրտի խորհուրդը կա-
դարեն, նրա նեղ օրին օգնութեան հասնեն:

Մեծ պասի սկզբին, տեղական հնուց սովոր-
ութեան համաձայն, այդ գիշերը գիւղի երեխա-
ները բաժանւած գանազան խմբերի, վերցնում
են գուլբայի մի հատ և շրջելով ամբողջ գիւղը
տների երթիկներից ցած են թողնում, որպէս զի
գիւղացիք ի նշան մեծ պասի մի-մի բան ձգեն
գուլբայի մէջ:

Յիշում եմ ես ևս իմ մանկական քաղցր և
երջանիկ օրերը, յիշում եմ նա և այն, որ ես էլ
մէկն էի նրանցից, այն չարաճճի ու անհամբեր
մանուկներից, որ ուրախութեամբ շրջում էինք
գիւղում և այդ մեզ անչափ մեծ բաւականու-
թիւն էր պատճառում, չնայելով, որ այդ հաւա-
քումներից յետոյ, բաժանելու ժամանակ մենք

միշտ կուիւ և աղմուկ էինը ունենում միմեանց յետ:

Այո, շատ լաւ եմ յիշում ես. առաջին անգամ, երբ բարձրացրինը գուլբայի հատը, նրա մէջ գտանը միայն մի ընկոյզ, երկրորդ տնից՝ միայն մի ձու և այդպէս նուռ, չամիչ. և այլն, որ մի մեծ տոպրակ լիբը իմ ինկեր Խօսրովի հետ շալակած եկեղեցու դուռը վաղեցինը բաժանելու, և... բաժանեցինը:

Դրանից յետոյ մեզ համար սկսեց մի նոր կեանք: Այժմ արդէն օրերը համարելով սպասում ենք պասի վերջանալուն: Բայց սաղանան տանի այդ պասը էլ վերջ չունէր. օրերը համարում էինը հա համարում, բայց չէր վերջանում: Երբեմն ճարներս կտրած մօտենում էինը գիւղական քահանային և նրանցից հարցնում: Մակայն նա մեզ պաղասխանում էր, որ դեռ շատ օրեր կայ, և հարկաւոր է համբերել, որ «համբերութիւնը կեանք է», աւելացնում էր նա ամեն ժամանակ, մինչդեռ մենք գիշերները նոյն իսկ քուն չունէինք: Ի վերջոյ այդ օրուան էլ արժանացանք, բայց դեռ կրկին մի շաբաթ էլ հարկաւոր էր մեզ գուքելու, զարդարելու, որպէսզի «Յոյժէ» եկեղեցում ուխտաւորների առաջ ամօթով չմնանք:

— Ահա և վերջին օրը: Գիւղացիները շաբան-շաբան դուրս եկան գիւղից, ամեն մէկը իր

ճաշակի և կարողութեան նոր զգեստներով, ումանը ձիով, ումանը ոտքով շտապում են, որովհետեւ եկեղեցին հեռու է գիւղից 15 վերստով:

Այո, այժմ մենք ամեն ինչ կադարած ուրախ սրտով հեռացանք գիւղից: Գիւղում միայն հովիւն էր մնացել, որը առաւօտեան ծէգին հետ իր խաշներն առաջն արած խաղեր ու տաղեր ասելով բարձրացել էր գիւղի մօտակայ բլրակը սրինգը ձեռին նւագելով և արածացնում էր իր սիրած խաշները և մի աչքով էլ դատարկւած գիւղին հսկում, որ նրան մի վտանգ պաղահած դէպքում օգնութեան հասնէր և կամ ուխտաւորներին իմաց տար:

Ես ճանապարհին մի փոքր յետ մնացի ուխտաւորներից, սակայն մի փոքր աւելի ոյժ տալով ոտքերիս, հասայ այդ բազմութեանը «Դինար» կոչւած ծուռ ու մուռ լանջին մօտ, որ մեզ տանում էր ուղիղ դէպի «Յոյժէ» եկեղեցին: Մի կէս ժամ էլ շարունակելուց յետոյ յանկարծ լսեցինը հրացանների ձայն: Մերոնք անմիջապէս կանանց ու երեխաներին առանձնացնելով յանձնեցին լաւ զինւած երիտասարդների մի խմբի և իրենք ամիջապէս դիրք բռնեցին: Մակայն բարեխտաբար պարզեց, որ այդ կրակողներն էլ ուխտաւորներ էին, որոնք օրուայ տօնի հանդիսաւորութեան տպաւորութեան տակ էին հրացաններ արձակոււմ: Մենք նկատելով դրանց և

մօտենալով միասին խեղճ ձիաների հոգին հանելով և ջերիդ խաղալով մի ժամ է շուտ տեղ հասանք:

Եկեղեցու բակից երբ ես նայեցի չորս կողմս տեսայ, որ այդ ձորի բոլոր կողմերից էլ ուխտաւորներ են գալիս և նրանց չէր խանգարում, ոչ ծառը, ոչ քարը և ոչ էլ այդ անմաղղնչելի սարալանջը: Այդ ժողովուրդի բազմութիւնը այնքան մեծ էր, որ շատ անգամ մայրը որդուն էր կորցնում, քոյրը եղբորը, կինը ամուսնուն, ընկերը ընկերօջը: Ես էլ իմ ընկեր Թովմասին էի կորցրել և նրան էի փնդոտւմ, սակայն չէինք կարողանում գտնել միմիանց: Ես երկար որոնելուց յետոյ զայրացած ու յօգնած դիմեցի զեպի եկեղեցու դուռը, ուր հաւաքւած էին ծերունիները և իրանց սովորական զրոյցներն էին սկսել:

Ես հետաքրքրւելով 80—90-ամեայ ծերունիների զրոյցով, երկար ականջ դրի նրանց: Նրանց խօսակցութիւնը հին էր շատ հին. նրանցից իւրաքանչիւրը ոգևորւած իր նիւթով կարծեա չէր ուզում հերթը մի ուրիշին զիջել. նրանք պատմում էին թէ իրանց գլխով անցածը, և թէ իրենց պապերի ասածները Ղարաբաղի մելիքների-պարսիկների հետ ունեցած կռիւների մասին, որի ժամանակ պարսից կառաւարութիւնը ոյժով տիրել էր Ղարաբաղին ու հայերին քշել իրանի

զանազան անկիւնները, որպէսզի նրանք համախմբւած վտանգաւոր ոյժ չընեղկայացնեն իր կառաւարութեան համար:

— Էհ ի՞նչ ես ասում. ինչ Մելիք ջան— շարունակեց մի ուրիշը. ես էլ եմ լսել: Այդ ժամանակներում իմ պապն էլ մի անհաւատալի հանդիպում է ունեցել այստեղ, հենց այս բակում:

Ծերունիները ականջները սրեցին, նրանցից իւրաքանչիւրը հետաքրքրութեամբ լսում էր:

— Խնդրում ենք շարունակես— գոչեցին այս ու այն կողմից:

Ծերունին ոլորեց իր նոսր բեխերը, աչքերը երկիւղածութեամբ յառեց դիմացի եկեղեցուն, ձեռները բարձրացրեց փառք տւեց Ստեղծողին և ապա շարունակեց. — Փառք քեզ Աստուած, փառք, ինչէ՞ր ենք լսել ու տեսել այս զօրաւոր Սուրբի մասին, ի՞նչ հրաշքներ է կատարել սա, քանի-քանի գժերի խելքի է բերել ու քանի խելօքների խելքից հանել, որոնք սրա կամքով չեն գնացել, շեղւել են Աստծու արդար ճանապարհից՝ գողութիւն, թալան ու աւազակութեամբ են զբաղւել: Սրա հրաշքների մէկը— մեռնեմ զօրութեանը, որ երեսայ ժամանակն եմ լսել և որին իմ պապը ականատես է եղել մաքիցս երբէք չի անցնել. — Այդ օրը հիւանդ էի— ասում էր ինձ պապս, բայց դէհ ի՞նչ արած միթէ հիւանդութիւնը կարող էր ինձ արգելել, որ ես եկեղեցի

չգնայի: Զանգի ձայնը, որ ես լսեցի մի վերստ հեռաւորութեան վրայ էի, ոյժ տւեցի ոտքերիս և հասայ այն ժամանակ, երբ ժամերգութիւնը արդէն սկսւած էր: Ներս մտայ եկեղեցու գաւիթը և ի՞նչ տեսայ. այն ամբողջը, որ հաւաքւել էր այստեղ աղօթք անելու, իր սրտի գաղտնիքը Սուրբի առաջ մըմնջալու, շշկւած իրանց կորցրած, արձանների պէս քարացած կանգնել էին այստեղ և լուռ էին բոլորը, նրանցից ոչ մէկը չէր համարձակուում ընդհատել այդ խորհուրդաւոր լուսթիւնը:

— Հա դու էտ ես պատմում, լսել եմ ճիշտ է ինչ որ ասում է—ընդհատեց Մելիքը և գլուխը աջ ու ձախ տմբամբացրեց:

— Տօ դէ ձէնդ կտրի է—գոչեցին այս ու այն կողմից հետաքրքրուող ծերունիները:

— Է՛ յետոյ, ի՞նչ էր պատահել—վրայ բերեց մի ուրիշ՝

— Աստուած ո՛չ գիդէ հարցնողի գլուխը, հմի ամենքտ էլ խօսեցէք ու միք թողնիլ, սր էս մարդը պարմութիւնը շարունակիլ—ասաց մի աւելի երիտասարդ գիւղացի, որ ինձ նման տականջները սրած, անհամբերութեամբ լսում էր նրան:

— Հա էն էի ասում, ես առաջ անցայ, մօտեցայ այդ քարացած հասարակութեանը և ի՞նչ եմ տեսնում. մի թուրք շալակած մի ահագին

դուռ չոր է չորք, արցունք թափելով դէպի եկեղեցին է գնում: «Հեռու—այստեղից էյ, դու անորէն, ուր ես գնում—գոռաց մի հայ պատանի և մի ակնթարթում նրա թուրը շոքշոյաց թուրքի գլխին:

— Լսիր բարեկամ ի՞նչ կայ, անմիջապէս այստիղից հեռացիր, ապա թէ ոչ նա գիժ է, տեղն ու տեղը կսպանի քեզ, հասկանո՞ւմ ես անմիջապէս հեռացիր այստեղից:

— Գուրբան օլիմ սանայ աշնայ (մատաղ լինեմ քեզ բարեկամ)—պաղատում էր անձար ու մենակ մնացած թուրքը.—դու որ այդքան մեծահոգի ու բարի գտնւեցիր խնդրում եմ օգնիր և այս բանում, որի հանցանքի համար, ահա մատաղ ենք բերում ձեր այս սուրբի և զօրաւոր եկեղեցու համար մի գոյգ եզներ:

— Մենք քար էինք կտրել—ասում էր պապս —չէին իմանում ինչով բացադրել և ամեն կողմից խնդրեցինք տղերանցը, որ հանգիստանան:

Նրանք բոլորը հանգիստացան: Այն ժամանակ թուրքը մի փոքր շունչ քաշելուց յետոյ նորից շարունակեց:

— Մենք ձեր խառնւած ժամանակ, ուզեցինք փաստել ձեզ, ու ձեր վրայ ծիծաղել. և, հանելով եկեղեցու դուռը, շալակեցի ու տուն տարայ: Բայց երբ ուզեցի ցած գնել նա այլ ևս պոկ չեկաւ մէջքիցս: Այդ ժականակ օգնութեան

եկան ինձ այլ մարդիկ, բայց չեղաւ ու չեղաւ. մերոնք բոլորը քարացել էին. ամբողջ գիւղը հաւաքւեց. ոմանք գոռում էին թէ պէտք է կոտորել, ոմանք թէ՛ պէտք է ջարդել: Այդ ժամանակ մեր իմաստուն մօլլան—գուրբան ունըն ջաղինայ (մեռնեմ նրա կոչումին)—թոյլ չտւեց ոչ ոքի, որ մօտենան և պատմեց մեզ դրա նշանակութիւնը, բացադրեց մեզ, որ դա մեր գործած յանցանքի պատիժն է և նա խորհուրդ տուեց մեզ. նորից բերել գողացածը սրբին պահ տալ և ազադել պատժից: Իսկ այժմ խնդրում եմ թոյլ տաք դուռը կրկին իր տեղը դնել:

— Թուրքը առաջ անցաւ, իսկ այդ ժամանակ եկեղեցու չորս բոլորքը շրջապատած ամբոխը, ծունկ դրած աղօթում էր երկւոր ձեռները երկինք բարձրացրած:

Այդ ժամանակ թուրքը կամաց-կամաց մօտեցաւ եկեղեցու դռանը և հենց որ հասաւ դռան մօտ, դուռը պոկւեց նրա մէջքից ու վայր ընկաւ. այդ հրաշքը բոլորը տեսան:

— Փառք քեզ Աստուած, փառք քեզ,—ասում էր ծերունին ամէն մի նախադասութեան վերջը:

Իսկ եկեղեցու քահանան, որ նոր էր աւարդել ժամերգութիւնը և գուրս եկել եկեղեցուց մնացել էր ապշած կանգնած:—Այդ ժամանակ լսեց զանգերի ինքնաբերաբար ղողանջը, որը

երբեմն մեղմ, երբեմն շատ ուժեղ կերպով հաւատացեալներին եկեղեցի էր հրաւիրում աղօթելու և տիրօջը փառք տալու: Մենք մտանք եկեղեցի և աղօթեցինք, երկւոր շատ երկար աղօթեցինք:—Ես քարացել էի, մնացել անշարժութեան մէջ այդ պատմութիւնը լսելիս, իսկ իմ կողքին կանգնած գիւղացին շարունակ ծիծաղում էր:

— Ինչո՞ւ համար ես ծիծաղում, կարծում ես թէ սուտ եմ ասում ինչ է, իմ պատմութիւնը զուտ ճշմարտութիւն է և պապս աղանատես է եղել՝ այս իրողութեանը—ասաց Վանին ու յօնքերը խօժողեց:—Ձէ Վանի խնամի չէ, ես քո պատմութեան վրա չեմ ծիծաղում, ես ինչ իրաւունք ունեմ քո պատմութեան վրայ ծիծաղելու, ես միայն ծիծաղում եմ թէ ինչ նեղ դրութեան մէջ կլինէր ընկած թուրքը: Երբ եկեղեցու ահագին դուռը նրա մէջքին էրկպել ու պոկ չէր գալիս:

— Ուրեմն թող լաւ հասկանան մեր սուրբ Գէւորգի շնորհքը և նրա հետ կատակներ չանեն—վրայ բերեց Հաթօ ծերունին:

— Տօ դու էլ ի՞նչ ես յիմար-յիմար խօսում սուրբ Գէւորգի հրաշքները նրանք նոր չեն իմանում, նրանք այդ շատ վաղուց են իմանում և դրա համար էլ ամենայն տարի ոչ միայն մենք թուրքերն էլ են խմբերով նրան ուխտ գալիս:

II.

Կէս օրն անցել էր, ուխտաւորները սկսել էին իրանց մօրթը՝ մէկը մօրթում, միւսը՝ մաշկում, մի ուրիշն էլ եկեղեցու չորս կողմն էր պտտեցնում գառը կրկին մօրթելու համար: Պառաւ կանայք դազանները ջրով լցրած դրեյ էին կրակին ու սպառում էին մատաղի եփելուն: Հարս ու աղջիկ, կին ու երեխայ թափւել էին անտառներն ու ձորերը պաղ ջրերում լւացւելու, ծաղիկ ու ծնձաղիկ քաղելու: Երիտասարդ տղերքը հեռու սարի գագաթին սովորական ազգականի նշան են խփում իրար գովելով: Մի քիչ հեռու ջահիւնների մի այլ խումբ սրին գները ձեռներին պռկել էին կանաչ խոտերի և ծաղիկների վրայ, ու ծլվալացնում են գարնան խօսնակ թռչիւնների նման: Մի ուրիշ տեղ ջահել հարսներին մի խումբ մի-մի կլօր քար վերցրած եկեղեցու պատին են կպցնում նրանց հետև իրանց սրտի խորհուրդը մրմնջում. թէ ում քարը երեք անգամ կպաւ, նրա խորհուրդը կկադարւի և շատերն էլ կադարած տեսնելով յետ են գնում ուրախ սրտով, փպիտը երեսներին: Մի ուրիշ տեղ էլ աշուղներն են սկսել իրանց սազ ու դափով նուագել ու երգել և զանազան հին ու նոր հեքեաթներ պատմել:

— Տխուր էր միայն մէկը՝ ոչինչ չէր խօսում, չէր երգում և իր մտքերի մէջ ընկղմւած իր սև օրն էր ողբում: Դա կոյր աշուղներից մէկն էր, որին մարդիկ, նայել անգամ չէին ուզում. նրա երգը՝ բանի նման չէ—ասում էին շատերը երեսները դարձնելով նրանից, սակայն նա երգում էր. կսեն թէ չէն լսի պէտք է երգել, երեխայդ պէս էր մտածում նա, ու կրկին խփեց նա իր «սազի» ողբաձայն լարերին ու կրկին երգեց նոյն, բայց ազդեցիկ երգը:

Մեր Հայրենիք թշառ անտէր

Մեր թշնամուց ոտնակոխ

Իւր որդիքը արդ կանչում են

Հանել վրէժ քէն ու ոխ...

Հերիք էյ, դու կոյր՝ ի՛նչու ես խանգարում մեր ուրախութիւնը, թող որ լսենք աշուղների պատմութիւնը, գոռաց յանկարծ մէկը:

Կոյրը երկիւղածութեամբ վայր դրեց «սազը» և լռեց:

Պատմաբան աշուղները սկսեցին իրանց հեքեաթները, ու ծերունիները ականջները սրած լսում էին նրանց: Բայց մի բան ինձ համար զաղտնիք էր և իմ մտքերը հանդիստ չէին թողնում ինձ: Պէտք էր իմանալ պէտք էր իմանալ թէ ինչու դուր չեկաւ այդ ամբողջին աշուղի երգը և թէ ինչու նա այդպէս կոյր է ու երեսը կնճոտած:

— Բեխէր է ասում էին շատերը, բայց թէ ինչո՞ւ, ոչ ոք ոչինչ չէր ասում, բայց պէտք էր իմանալ:

— Ինչո՞ւ պապիկ, այս աշուղը այսպէս կոյր է—հարցրի ես իմ կողքին նստած ալեւոր ծերունուն և թէ ինչո՞ւ նրա երգը դուր չէ գալիս ամբոխին:

— Նրա համար որ բեխէր է:

— Ինչո՞ւ է բեխէր պապի:

— Հենց այնպէս բեխէր է:

— Լաւ, բայց ինչո՞ւ է և կոյր:

— Բեխէր է եղբայր, բեխէր, հենց դրա համար էլ աչքերը հանել են:

— Ով հանեց պապի:

— Երկրի տէր-փաղիշահը:

— Տէր Աստուած ինչ անգթութիւն. բայց ինչով իմանալ այդ պապի:

— Այդ աշուղը եղբայր երկար շատ երկար պատմութիւն ունի սակայն ես քեզ կարճը պէտք է ասեմ:

— Այդ մարդը 10—15 տարի է ինչ կոյր է. այդպէս շարունակեց նա և քսան տարի է ինչ մեր երկրում է ապրում:

Դա փախստական է, և երբ առաջին անգամ ոտք դրեց մեր գիւղը հազիւ թէ 21—22 տարեկան լինէր, մի բարձր յաղթանգամ և միևնոյն ժամանակ գեղեցիկ տղայ էր, դա թափառեց

մինչև հինգ տարի անգործ մեր գիւղերում սրա ու նրա հացն ուտելով. յանկարծ մէկ օր լսում ենք թէ նրան ձերբակալեցին շահի մարդիկը, թէ ինչո՞ւ չիմացանք, և մինչ այդ օրն էլ չգիտէինք նրա ով լինելը. մէկ օր էլ անա լսում ենք թէ փաղի-շահը հանել տուեց նրա ջուխտ աչքերը—որից յետոյ պարզեց այդ մարդու ով լինելը:

— Բայց որտեղացի է նա պապի: Կամ թէ ինչից նա զրթւած փախուստի է դիմել: Ծերունին աչքերը պտտեցնելով այս ու այն կողմ՝ երկիւղածութեամբ ընկաւ ականջիս ու ասաց:

— Սուլթանի երկրից է, ասում են ազգասէր—յեղափոխական է:

— Լաւ, բայց ինչին վերագրել նրա բեխէրութիւնը:

— Հա, էն էի ասում, չարը մօռանայ. երբ էտ անիծւածը ոտք դրեց մեր գիւղը թէ չէ, նրա հետ եկաւ և բոլոր տարափոխիկ հիւանդութիւնները՝ ծաղիկը, կարմրուկը, և իսպառ ճնջեց մեր գիւղի մատաղ երեխաներին, իսկ նրան ձերբակալելու ժամանակ էլ, զո՞հ գնացին մերոնցից աւելի քան տասն տղամարդ մի խօսքով բեխէր եղբայր, ինչ ես ուզում բեխէր...

III.

Մութ ու խորհուրդաւոր գիշեր էր. «մատը

որ տայիր աչք կհանէր» . սե ու մոայլ գիշեր . երկիւղի ու զարգանդի գիշեր, այդպիսի մի օրես իմ կեանքիս մէջ երբէք չէի հանդիպել: Ամպերը որոտում էին ու զարհուրելի օձաձև փայլատակումներ արձակում, քամին մոնչում էր և իր անդադար սուլոցով աւելի ևս խորհուրդաւոր դարձնում ու երկիւղի սարսափ տարածում բոլորի վրայ: Անմենքը լուռ էին և կարծես մի ինչ որ անախտակալ էին սպասում: Երբեմն-երբեմն այդ անեղ լուսթեան մէջ լսւում էր սարերի գագաթներից սոված գայլերի ոռնոցը, իսկ երբեմն էլ գիշերուայ բուռի սրտաճմրկ բուռոցը: Ահագին բազմութիւնը, այդ խորհուրդաւոր գիշերը մտել էին իրանց տները դռները փակել, ումանք քնել, ընկել երազների աշխարհը, ումանք էլ երկիւղից ձայները կտրել՝ սպառնողական դրութեան մէջ ընկել: Յանկարծ դուռը ծեծեցին... Թրըխկ... Թրըխկ... Թրըխկ...

— Ո՛վ կարող է լինել այս անեղ գիշերին— մտածեցի ես, և մի ակնթարթում հազար ու մի խորհուրթաւոր մտքեր անցաւ գլխովս ու ես փշաքաղեցի: Արդեօք գող, աւազակ է, թէ օտար թշնամի...

— Թրըխկ... Թրըխկ... Թրըխկ... կրկին ծեծեցին դուռը, բայց այս անգամ աւելի զայրացած:

— Ո՛վ ես դու, սիրտ առած մօտեցայ

դռանը, և ի՞նչ ես ուզում գիշերուայ այս պահուն:

— Բաց, բաց— հազիւ լսուեց նրա ձայնը:

— Տէր-Աստուած, ով է այս մարդը, որ ինձ հանգիստ չի աւրիս և այսպէս խորհուրդաւոր կերպով պահում էիր ով լինելը, մտածեցի ես և կրկին մի սառսուռ անցաւ մարմնովս— ո՛վ ես դու, մարդ:

— Բաց, բաց դուռը և ես կասեմ թէ ով եմ, այստեղից վախենում եմ յայտնել իմ ով լինելս, սարերն ու քարերը ականջ են դնում ինձ, նրանք ուզում են խօսք թռցնել իմ բերնից... ոչ, ոչ չեմ յայտնիլ իմ ով լինելս, բաց, թող գամ ներս և այդտեղ ասեմ թէ ով եմ ես և ինչու եմ այս խորհուրդաւոր ժամին եկել բեղ մօտ:

Քանի գնում այնքան աւելանում էր վախս, բայց հնար չկար, մի կողմից վախենում էի, միւս կողմից հետաքրքրւում նրա ով լինելով և այս ժամին գալու համար: Չեղբս տարայ գրպանս, հանեցի բանալին և դողդողալով մօտեցայ դռանը ու բաց արի, նայեցի, կրկին նայեցի, գիշերուայ մթութեան մէջ ոչ ոք չեր երևում: Այդ ժամին նորից փայլատակեց երկինքը և ես տեսայ որ ոչ ոք չկայ. գուրսում գտնուող բոլոր իրերը իր սովորական տեղն է: Մի փոքրիկ սառսուռ անցաւ մարմնովս. ես հասկացայ որ երազում եմ եղել, ամեն ինչ ուզեցի մօռնալ, վե-

բարկուս ծածկեցի ու սենեակի մի անկիւնը քաշեցի նորից քնելու: Շատ չէր անցել, որ նա կրկին մօտեցաւ ինձ ու իր յուժկու ձայնով կանչեց: — Ո՛ւր ես էյ բարեկամ...

— Ո՛ւր ես դժուար, մարդ, դէ հրեշ. և ի՞նչ ես խանգարում իմ հանգիստը—նորից կրկնեցի ես: — Այժմ ես ոչինչ չունեմ պնելու, ամեն ինչ իր ժամանակն ունի. այժմ ես պէտք է ասեմ քեզ իմ ով լինելը: Ես անմիջապէս ճանաչեցի նրան,

— Այդ դժուար ես Ակի ապրօ, և ինչ ես շինում այստեղ, լեղիս պատուեց թամամ, հէր օրհնած դէ առաջուց ասէիր, որ իմանայի. էլի կարծում էի թէ թուրք աւագակներից ես և մեզ կողոպտելու մտքով ես եկել: Ես քիչ առաջ էլ երազում տեսայ, որ մեզ կողոպտել, տկտրացրել ու մեր գիւղի ձորն են ածել:

— Երանգ, այո՛ ամեն ինչ երազ է, որ կազարում է մեր իրականութեան մէջ և այդ սխալ չէ:

— Դէհ ասայ տեսներ ի՞նչ կայ էս կէս գիշերին, որ շտապել ես:

— Էհ ի՞նչ ասեմ բարեկամ, Աստուած ինքը մեզ հայերիս ճակատին գրել է կարծես, միշտ տանջել այս անօրէնների ձեռքերում, էհ ի՞նչ ասեմ, ախր ասած է «հայ ես վայ ես» է:

— Դէհ ասա, լաւ հերիք է ինչ փիլիսո-

փայական ոճով խօսես, ի՞նչ է եղել ի՞նչ կայ, չլինի թէ ճանապարհին աւագակների ես հանդիպել: Ասենք ջհանգամը թէ հանդիպել ես—ասացի և պարկեցի քնելու. բայց նա խօսում էր, անդադար խօսում:

— Էհ, երանի չէր լինիլ, և թէ մենակ ես լինէի աւագակների հանդիպողը, ես լինէի և միակ զոհը: Երբ երկրորդ օրն է այդ անօրէնները թափել են գիւղը էլ ի՞նչ թալան մարդասպանութիւն, ամբողջ գիւղը աւերակ է դարձել, քանդեցին եկեղեցին տարան սուրբ խաչն ու աւետարանը: Զուլում է զուլում, կադարեալ զուլում:

Խեղճ ու կրակ Զաւադին սպանեցին, Զհանին, Բադալին, էլ որ մէկը ասեմ, որը թողնեմ բոլորին էլ սրի քաշեցին, միակ ազադողները մենք էինք թւով 40—50 հոգի, բոլորն էլ կին ու երեխայ, նրանց թւումն էին միայն Ազարն ու Ակովը, որ մեզ Աստուած խնայեց: Մենք ձեր գիւղն էինք գալիս, բայց հակառակն եղաւ, ու այդ սև ո՛ մութ գիշերը առանց հասկանալու ճանապարհներս շեղած յանկարծ թուրքի գիւղը թափեցինք: Նկատելով մեր սխալը սկսեցինք փախչել, բայց արդէն ուշ էր. նրանք կարծես վաղուց մեզ լինէին սպասելիս, մեր հասնելը ու նրանց շրջապատելը մէկ եղաւ ու խաչների պէս մերոնց բոլորին գիւղի մէջ տարան, իսկ ես հա-

գիւհազ փորսող տալով կարողացայ քիչ հեռա-
նալ գիւղից և վազելով ու շնչասպառ մի կերպ
ահա այս մութ ժամին այստեղ հասայ:

— Ա՛խ նզովեալ երազ, աեսնեմ թէ չէ
պէտք է կադարւի, ախ այս անիծեալ երազը
ինչո՞ւ տեսայ:

— Իսկ մենք երազ չե՛նչ արդեօք:

— Ի՞նչ, երմզ, խեղճ մարդ սարսափն այն-
քան է ազդել. որ դու քեզ երազի մէջ ես զգում,
հա, հա, հա... երմզ,

Ես Գէւոն եմ Գէւոն, Ակի ապրօ, Գէւոն,
որին ճանաչում է ամբողջ աշխարհը, և ինքն
Աստուածը արար աշխարհի:

Նա նայեց ապշած երեսիս, կարծես ուզեց
ճանաչել ինձ և ապա համոզւած ասաց «երազ
ես և դու, մարդ, և ամբողջ աշխարհը քեզ ճա-
նաչող Աստուծով:

— Ի՞նչ, ինչե՞ր ես խօսում, գուցէ դու
զառանցում ես արդէն:

Նա ցնցւեց:

— Ա՛յո, երազ է— խօսում էր նա անվստահ,
ինքն իրան, երազ ենք և մենք, երազ է և ինքն
աշխարհը և բոլոր մարդիկ... և ինքն Աստ... .

Ես այլ ևս ոչինչ չիմացայ և խոր ու անուշ
քնի մէջ ընկայ:

— Լուսացել էր արդէն:

— Քահանան դանդաղ քայլերով կրկին մօ-

տեցաւ զանգագատանը և քաշեց եկեղեցու փոք-
րիկ զանգերը... ղողանջեցին նրանք: Եկան հե-
տգնեալ տղթաւորները ու սկսեց պադարագը,
տիրացուները սկսեցին իրանց սովորական ժա-
մերգութիւնը, բայց այս անգամ կարծես աւելի
ոգևորւած: Հաւատացեալներից իւրաքանչիւրը իր
սուրբ պարտականութիւնն էր համարում գոնէ
մի զոյգ մօմ վառել ու այդ վառող ու հալող
մօմերի ու անուշաբոյր կնդրուկի վեր բարձրա-
ցող քույաների հետ սուրբ Գէւորգին էին ուղ-
ղով նրանք իրանց սրտի գաղտնիքն ու մեղքերը
ու նրա թողութեանն աւնկալում:

— Ժամերգութիւնը վերջացաւ ու նրանք
խառն ի խառն դուրս եկան եկեղեցու բակը
ու կոնգ առան: Նրանք բոլորն էլ քահանային
էին սպասում և հենց որ դուրս եկաւ թէ չէ
սկսեցին ամեն կողմից կանչել:

— Տէր հայր արի մեր հացը օրհնի:

— Տէր հայր եկ այստեղ:

— Տէր հայր համեցէք մեզ մօտ կարգիս
մատաղ:

Նա չէր իմանում ինչ անէր, որին մօտե-
նար, որ միւսը չնեղանայ:

Բայց զանգնելու ժամանակ չէր նրանց քէֆ
էր հարկաւոր: Տէրօրը մօտեցան գիւղական առողջ
ու մաքուր զաւակները և ձեռքերի վրայ բարձ-
րացրած տարան սուփրան օրհնելու: Աշուղներն

սկսեցին իրանց երգերը նւագել իսկ միւս կողմից էլ զանազան խմբերի դափի ու զուռնայի ձայնը բարձրացաւ և ոգևորութիւնը իր գագաթնագէտին հասաւ։ Երբեմն ջահիլներ խմբերը, որոնց երակների մէջ եռում էր արիւնը, սակայն որոնք հնարաւորութիւն չէին ունեցել երաժշտութիւն ձեռք բերելու, գալիս խնդրում էին մէկին կամ միւսին, որ գոնէ մի ժամով, կամ մի քանի րոպէով, աշուղներին կամ դափ ու զուռնան իրանց տան, որ իրանք էլ անմաս չմնան օրուայ ուրախութիւնից։ Իսկ սեղանաւորները փոխանակ դափ ու զուռնան զիջելու, վեր էին կենում, խնդրում, իսկ շատ անգամ էլ զօռով իրենց հետ նստեցնում զրանց և այսպէս քէֆը շարունակում։

— Դէ՛հ աժէք վարպետներ, ի՞նչ էք լռել, գերեզմանատան հօ չէք, տաշ, տուշ, տաշ տուշ, ուռայ... գոռում էին գլուխները տաքացրած ուխտաւորները և զուռնայի տեսակ-տեսակ եղանակների հետ զանազան պարեր սկսում։

Տխուր էր միայն մէկը և չէր խօսում, չէր ժպտում և իր մտքերի մէջ ընկզմած, իր սեօրն էր ողբում։ Դա մեր նկարագրած կոյր աշուղն էր, որ առանց հրաւերի էր մնացել։ Նրա ընկերը, որ միևնոյն ժամանակ նրա առաջնորդն էր, իր բոլոր հնարքները գործադրում էր, բայց ի զուր։ Երբ նրանց մօտով մարդ էր անց կենում, նա իսկոյն հրելով յայտնում էր նրան, և

նա «սագն» առնելով ձեռքը երգում էր կրկին միևնոյն բայց շատ ազդեցիկ երգը. մեր հայրենիք թշւառ անտէր և այլն։

Այսպէս վերջացաւ հանդէսը և մենք գոհ սրտով, ուրախ զուարթ երգեր երգելով վերագարձանք գիւղ. սակայն իմ յիշողութեանս մէջ այսօր էլ դեռ թարմ է որբացած ու անճար մնացած աշուղի խօսքերը՝

«Մեր հայրենիք թշւառ անտէր,
Մեր թշնամուց ոտնակոխ»,...

.

Իսկապէս որ ոտնակոխ։

1875

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0326799

8560

23700

ՄԵՐ ԱՇԽԱԴՈՒԹԵԱՄԲ

Հոյս են տեսել եւ վաճառում են

- 1) Ներկարար Միրզոն 5 Կ.
- 2) Յոյժէ եկեղեցին ու բերէր աշուղը . 10 Կ.

ԳԻՆՆ Է 10 ԿՈՂ.

891.99

Բ-24